

Повстанські отамани 1768

Залізняк Максим Ієвлев (бл. 1740 – після 1769) – січовий козак, керівник національно-визвольного руху 1768–1769 рр. (Коліївщини). Народився в містечку Медведівка (нині село Чигиринського району Черкаської області) в сім'ї селянина (за іншими версіями, в с. Івківці Суботівської волості або в хуторі Калиновому між Медведівкою та Івківцями). По смерті батька записався козаком Тимошівського куреня Нової Січі. Був наймитом у козацьких зимівниках, на рибних та соляних промислах. Із 1762 року – січовий підпушка рій, перебував у Очакові, відвідував Молдову і Крим.

1767 року повернувся в рідний край. Від початку належав до групи Йосипа Шелеста, проводив активну агітацію до повстання. 3 червня (23 травня) 1768 р. після козацької ради в Холодному Яру очолив повстанське військо, похід якого розпочався 6 червня (26 травня). Загони Залізняка оволоділи Медведівкою, Жаботином (нині село Кам'янського району Черкаської області), Смілою, Черкасами, Корсунем (нині м. Корсунь-Шевченківський), Каневом, Богуславом, Кам'яним Бродом (нині село Лисянського району Черкаської області), Лисянкою.

Після здобуття Умані 20–21 (9–10) червня повстання поширилося на значні території Правобережної України. За легендою, 22 червня в Умані був обраний гетьманом Війська Запорозького. На визволених територіях Залізняк проводив виважену соціальну політику, прагнув налагодити нормальне господарське життя, зробив певні кроки щодо утвердження в краї козацьких органів влади згідно з Конституцією Війська Запорозького 1710 року. Рішуче виступав проти виявів жорстокості повстанців. Програмні документи, вироблені під час повстання, засвідчують широту і радикальність лозунгів Коліївщини.

Заарештований 7 липня (26 червня) 1768-го разом з І. Гонтою підрозділом московського війська, що перебувало на Правобережжі у зв'язку з виступом Барської конфедерації 1768 р. Деякий час його утримували в київській в'язниці. Згідно з вироком Київської губернської канцелярії, його разом з групою сподвижників відправили на каторжні роботи до Нерчинська (нині місто в Читинській області, РФ), але конвой із полоненими повстанцями дійшов тільки до Тобольської губернії. За однією з версій, Залізняк брав участь у масових виступах селян і козаків середини 1770-х рр. в Росії під проводом Омеляна Пугача.

Залізняк став персонажем багатьох дум, українських історичних пісень, переказів, легенд, художніх творів.

Бондаренко (Чалий) Іван (бл. 1746 – 19 (8). 08. 1768) – один із кільканадцяти запорожців, що від початку належали до групи Йосипа Шелеста. Народився в селі Грузька (нині Макарівського району Київської області). 6 червня 1768 року за розпорядженням Залізняка відокремився зі своїм загоном від основних сил повстанців і прямував з Богуслава на північ. З'єднався з А. Журбою і М. Швачкою у Блощинцях під час облоги Білої Церкви не пізніше 20 червня.

За розпорядженням М. Швачки 26 червня 1768 року Іван Бондаренко з окремим повстанським підрозділом прямував на Київське Полісся. Діяв поблизу Брусилова, Бишева, Рожева, Коростишева, Макарова, Радомишля, Бородянки, розправляючись із поміщиками і польською шляхтою. Центром діяльності його загону було рідне село Грузька.

Брав участь у штурмі Білої Церкви 5 липня 1768 р. Після захоплення полковника Микити Швачки московськими карателями 9 липня 1768 року очолив повстання надвірних козаків. За його підписом вперше розповсюджувалися листівки такого змісту: «Не тільки лях, а й москаль є ворогом народу. Тож не належить прислужуватися їм обом, тому що тільки звільнившись від них, хлоп руський одержить необмежену свободу». Його підступно схопив у Макарові 20 липня підкуплений москалями сотник корнинських надвірних козаків Данило Щербина. Страчений у Чорнобилі 8 серпня 1768 року.

«Портрет Івана Бондаренка — отамана гайдамаків» роботи невідомого художника зберігається у фондах Національного заповідника «Хортиця». Іванові Бондаренку присвячені дві історичні пісні, кожна з яких збереглася в кількох варіантах — «Про Івана Бондаренка та осавулу Якименка» та «Хвалилася Україна».

Бурка Василь (р. н. і см. невід.) — запорозький козак, осавула Максима Залізняка під час повстання надвірних козаків 1768 року.

Наприкінці травня 1768 року гайдамаки на чолі з Василем Буркою за дорученням лідера повстання Максима Залізняка оволоділи Смілою.

Під час здобуття Умані привів до повстанського війська піший загін із Соколівки, який прискорив захоплення фортеці.

7 грудня 2009 р. в місті Смілі створена Смілянська сотня ім. Василя Бурки Українського козацтва.

Гонта Іван (бл. 1740 – 24 (13).07. 1768) – старший сотник козацького надвірного війська уманського воєводи С. Потоцького. Походив із селянської родини. Місце народження невідоме. Разом із сім'єю мешкав у с. Розсішки (нині Христинівського району Черкаської області), де мав велике господарство. Природна обдарованість та гнучкий розум відкривали перед ним перспективу швидкого просування по службі, забезпечували авторитет у підлеглих козаків і шляхетського оточення. 1768 р. після переговорів із М. Залізником, які

відбулися під Уманню на початку червня, Гонта на чолі ввірених йому підрозділів уманської надвірної міліції перейшов на бік повстанців. 9–10 червня об'єднані сили загонів М. Залізняка та І. Гонти штурмом оволоділи стратегічно важливим форпостом – Уманню.

Як один із найближчих сподвижників М. Залізняка, Гонта активно сприяв розгортанню повстанського руху, сприяв організації самоврядування на зайнятих повстанцями територіях. І. Гонту заарештував 26 червня підрозділ регулярної московської армії, із групою інших повстанців як підданого Речі Посполитої передав польській стороні. Після тривалих тортур за вироком шляхетського суду 14 липня Гонту страчено в с. Серби (нині с. Гонтівка Могилів-Подільського району Вінницької області, де йому встановлено пам'ятник). Пам'ять про нього збереглася в народному епосі та піснях, численних літературних творах.

Губа Мирон (р. н. невід. – 17 (6).04.1769) – під час Коліївщини отаман дідівщинських надвірних козаків (нині Фастівський район Київської області). На Січі був козаком Крилівського куреня. Діяв під командуванням Івана Бондаренка. Після захоплення останнього тримав оборону в районі Федорівки – Коростишева – Ходоркова. Згодом відступив спочатку до Павлочі, потім – до Шполи. Отаборився на Смілянщині, де під псевдонімом Журба координував діяльність повстанців до весни 1769 року, воював з московською регулярною армією, листовно відмовився перейти на бік москалів. Йому належать слова: «Ляхів мені годі бити, а буду різатися з москалями». Загинув під час бою з московським військом на початку квітня 1769 року.

Довгошиєнко (Сачко) Яків (Савка) Федорів народився близько 1744 року в Брусиліві. Ймовірно, отаман надвірних козаків, задалегідь заготований повстанцями. Ішов із Залізняком до Богуслава. На початку повстання через те, що самовільно набирав добровольців у свій підрозділ, Швачка ледь не розстріляв його. Згодом воював під командуванням І. Бондаренка, після захоплення останнього, за даними доктора Петра Мірчука, перебрав на себе його повноваження. Врятувався від карателів, перемігши в бою під Кагарликом поляків, і зиму провів серед інших 500 повстанців в таборі Мирона Губи на Смілянщині. Після загибелі Губи, вступивши разом з 200 козаків до московського війська, прямує на Уманщину, де відокремлюється і розпочинає рейд з метою мобілізації місцевих жителів до повстанського війська. Рятуючись від переслідування карателів перейшов на Лівобережжя, де був на невеликий термін заарештований місцевою козацькою адміністрацією. Після звільнення знову очолив повстанський підрозділ, який у березні 1770 року напав на містечко Гостомель. Заарештований у Києві в травні 1770 року, засуджений

Київською губернською канцелярією в червні того ж року. Подальша доля не відома.

Журба Андрій (р. н. невід. – 20 (9). 07. 1768) – один із кільканадцяти запорожців, що від початку належали до групи Йосипа Шелеста. За легендою, був уродженцем села Блощинці на Білоцерківщині. Отаман Андрій Журба був письменним. Це зрозуміло з того, що саме він був ініціатором листування з комендантом білоцерківської фортеці М. Карбовським під час її облоги повстанцями у червні 1768 року. Журбі підпорядковувалися 300 повстанців. Загін Журби московські підрозділи розбили біля с. Блощинці після невдалого штурму Білої Церкви, а сам підполковник загинув у бою.

Лусконіг Кіндрат (р. н. невід. – 1768) – запорожець-низовик, який в холоднороському урочищі Бойковий Луг пострілом з пістоля вбив полковника Йосипа Шелеста після суперечки «за начальство». К. Лусконіг належав до січовиків, що не визнавали дисципліни, через це незабаром загинув в Умані.

Майборода Сава Максимів – народився близько 1745 року в селі Сухорабівці Говтвянської сотні Миргородського полку. Обійняв у повстанському війську посаду С. Неживого після його захоплення московським військом. Є відомості, що до того інспектував діяльність М. Швачки у Ржищеві. За описом московських слідчих – зросту середнього, круглолиций, волосся, вуса і борода – русяві, очі – сірі, ніс – округлий.

На початку серпня 1768 року з Канева попрямував Придніпров'ям на північ і дійшов до Ржищева, звідки рушив на Кагарлик і Миронівку. Разом з канівськими надвірними козаками напав на богуславський замок, після чого його атакував Московський карабінерний полк. Відступив через Канів до містечка Мошен. 26 постанців разом із Майбородою оточили москалі і не пізніше 25 серпня взяли в полон. Їх доставили спочатку до Переяслава, а потім до Києва. 27 серпня полонених допитали. 2 жовтня 1768 року генеральний суд у Глухові засудив Саву Майбороду та ще восьмох повстанців до довічної каторги в Нерчинську з попереднім покаранням канчуками та вириванням ніздрів. Подальша доля не відома.

Неживий (Мойсеєнко, Гончар) Семен Лук'янів – один із кільканадцяти запорожців, що від початку належали до групи Йосипа Шелеста. Народився близько 1744 року в містечку Боровиці або в с. Мельники (нині обидва села Чигиринського району Черкаської області). З семирічного віку тривалий час займався гончарним промислом, а потім пішов на Запорозьку Січ, де був записаний до Уманського куреня під прізвиськом Гончар. Під час повстання очолений ним повстанський загін активно діяв поблизу Корсуня, Чигирини,

Сміли, Черкас, Крилова, Канева, Медведівки; організував самоврядування за полково-сотенним устроєм, про що свідчать письмові свідоцтва місцевих громад.

Максим Залізняк доручив Семену Неживому охороняти повстанські скарби в Холодному Яру, гайдамацьку січ, боєприпаси та фураж.

Неживий намагався налагодити зв'язки з московськими воєначальниками прикордонних команд. Московський полковник Чорба, виконуючи указ імператриці Єкатеріни II про придушення повстання, по-зрадницьки заарештував його під час переговорів 15 (4) липня 1768 року. У Києві за вироком суду Неживого покарали батогами, а згодом, після оголошення вироку біля Глинського форпосту відправили на довічні каторжні роботи в м. Нерчинськ.

Таран (Сабадаш) Павло (нар. близько 1745, с. Круничполе, тепер Ічнянського району Чернігівської обл. – ?) – запорозький козак Канівського куреня, ватажок повстанського загону під час Коліївщини. Навесні 1768-го вступив до повстанського війська, очоленого М. Залізником. Невдовзі Павло Таран став ватажком загону, який визволив Тетіїв, Володарку та околиці. Захопленого 1 липня (20 червня) 1768 року царським каральним загonom поручика Кологріова у містечку Лукашівці під Уманню Тарана було засуджено до побиття батогами та заслання на довічну каторгу в Нерчинськ.

Чернявченко (Чернявський, Черняй, Гнида) Дем'ян – один із кільканадцяти запорожців, що від початку належали до групи Йосипа Шелеста. Народився близько 1743 року в селі Овражнівка Ніжинського полку. На Запорозьку Січ потрапив змалку. Козак Канівського куреня. Брав участь у Коліївщині під командою М. Швачки. За дорученням повстанського керівництва вів переговори у червні 1768 року з київським генерал-губернатором Ф. Воєйковим. Його підступно заарештували і засудили до каторги. У Москві втік з-під варти. Подальша доля не відома. За деякими даними, брав участь у повстанні О. Пугача 1773–1775 рр.

Швачка Микита (1728 — після 1770) – третій полковник повстанців за Коліївщини, походив з запорозьких козаків. Восени 1767 р. виїхав із Запоріжжя на Правобережну Україну для продажу солі, там перезимував і пристав до Залізняка. В інших джерелах подано, що Швачка був у гурті тих кільканадцяти запорожців, які прийшли з Січі разом із Йосипом Шелестом. Швачці було призначено район Білої Церкви, в якому оперував колись козацький полковник Семен Палій. Після здобуття Богуслава Швачка зі своїм заступником Андрієм Журбою попрямував на північ. Діяв у районі між Богуславом, Білою Церквою, Васильковом. Після обрання полковником і невдалого штурму Білої Церкви в

районі Богуслава поранений. Швачка і 68 повстанців були схоплені московськими військами. Після слідчих допитів у київській військовій тюрмі московська влада засудила його до 150 ударів батою, випалення розпеченим залізом на чолі й обох щоках тавра каторжника, вирвання ніздрів і заслання на довічні важкі роботи в сибірській каторзі. Група гайдамаків, серед яких був Швачка, вислана з київської тюрми 3 жовтня (24 вересня) 1768 р. під охороною відділу Севського піхотного полку під командою підпоручика Урбановича. Чотири дні пізніше командир Васильківського форпосту рапортував генералгубернаторові Воейкову: «Швачка с товарищами присужденное им наказание у Васильковского форпоста при границе в присутствии моем через отправленного Киевской губернской канцелярией палача Леонова учинено». Після цього Швачку відправлено до Сибіру. Восени 1770 року запорожці на чолі з отаманом Швачкою були розміщені в фортецях Тобольської губернії. Є припущення, що Микита Швачка через кілька років потому брав участь у повстанні під проводом Омеляна Пугача. Швачка герой народних пісень («Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка») і вірша Тараса Шевченка «Швачка».

Шелест Йосип, або Юсько (р. н. невід. – 1768) – запорозький козак, ватажок повстанського загону, створеного ним не раніше 1766 року в Холодному Яру, ініціатор та ідейний натхненник повстання надвірних козаків. Шелест закликав до повстання проти польської шляхти, посилаючись на лист кошового Січі Петра Калнишевського. Після смерті Шелеста від випадкового пострілу Кіндрата Лусконога між 31(20) травня та 3 червня (23 травня) 1768 р. на чолі повстанців став Максим Залізняк.

Шило Семен (р. н. і см. невід.) – сотник смілянського надвірного козацтва, учасник Коліївщини. За деякими відомостями – «наказний гетьман цілої козаччини». На початку повстання ходив з розвідкою до Черкас перед прибуттям туди основних сил повстанців на чолі з М. Залізняка. Згодом з повстанського табору в Костянтинівці вирушив окремо від Залізняка до Лисянки через Звенигородку.

За дорученням сотника І. Гонти охороняв сина уманського старости Младановича від розправи селян під час здобуття військами М. Залізняка Умані в червні 1768 р. Пізніше діяв на чолі загону 150 повстанців на польсько-турецькому кордоні. Коли турецька влада відмовилася видати польських утікачів, Шило здобув міста Балту й Голту, які тоді належали Туреччині, що дало останній привід розпочати війну з Росією. На початку серпня 1768 року Семена Шила разом із сином Івана Гонти та 900 повстанцями оточили москалі в лісах біля Тульчина. Але вже незабаром ця група повстанців переправилася

через Дністер поблизу Ямполя, про що повідомляв молдавський господар.
Даних про подальшу долю немає.

Євген Букет — український краєзнавець, журналіст та громадський діяч. Головний редактор газети «Культура і життя», член правління Національної спілки краєзнавців України, член Національної Спілки журналістів України. Почесний краєзнавець України (2016).